

М. В. ПЕРЕБИТЮК, А. О. ПАЛАМАРЧУК

Микола Васильович Перебитюк, кандидат юридичних наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Алла Олександрівна Паламарчук, студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка

КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОЛОГІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

Правові основи екологічної політики закладені в Конституції України, яка встановлює обов'язок держави забезпечувати екологічну безпеку, гарантує громадянам право на безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище¹.

На сьогоднішній день найбільш актуальною проблемою сучасності є охорона навколишнього природного середовища. Ця проблема набула особливого значення у другій половині ХХ століття, насамперед у зв'язку з тим, що науково-технічний прогрес істотно розширив масштаби і можливості людства у сфері природокористування. При цьому не було запроваджено ефективні механізми забезпечення належного збереження довкілля. У результаті чого порушуються об'єктивні закономірності взаємодії суспільства і природи. Негативні наслідки цього процесу значною мірою вийшли з-під контролю, внаслідок чого природа перетворилась у забруднене й отруєне викидами та скидами, відходами виробництва природне середовище².

Отож, забезпечення екологічної безпеки у сучасних умовах є важливою проблемою державної екологічної політики та невід'ємною умовою сталого економічного і соціального розвитку України. Це зумовлено значним антропогенним порушенням та техногенною перевантаженістю території України, неефективним використанням природних ресурсів, широкомасштабним застосуванням екологічно шкідливих та недосконалих технологій, неконтрольованим ввезенням в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин та матеріалів, негативними екологічними наслідками оборонної та військової діяльності та природними катаклізмами

Складна екологічна обстановка значною мірою зумовлена постійним зростанням кількості й високою латентністю екологічних злочинів. У зв'язку з цим пріоритетним напрямком у природоохоронній діяльності є удосконалення діяльності правоохоронних органів, забезпечення практичних працівників криміналістичними засобами, прийомами і методами, спеціально призначеними для вирішення завдань виявлення, розслідування екологічних злочинів та їх запобігання.

Правовідносини, що виникають у сфері охорони навколишнього середовища та природокористування, регулюються нормами як кримінального, так і цивільного, міжнародного, адміністративного права й такими галузями екологічного права, як водне, земельне, повітряне, лісове, гірниче, а також великою кількістю підзаконних нормативно-правових актів. Незважаючи на різні цілі, завдання і методи регулювання відносин у сфері екології, спільним залишається предмет інтересів суспільства від несприятливого екологічного впливу.

У кримінальному кодексі 2001 року система Особливої частини відобразила як певні теоретичні досягнення науки кримінального права з питань її побудови, так і суспільні уявлення про навколишнє природне середовище – як одну з найважливіших соціальних цінностей. На відміну від попереднього КК України новелами в українському кримінальному законодавстві є такі норми, як «Порушення правил екологічної безпеки» (ст. 236), «Невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення» (ст. 237), «Забруднення або псування земель» (ст. 239), «Порушення правил охорони надр» (ст. 240), «Умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду» (ст. 252), «Проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля» (ст. 253), «Безгосподарське використання земель» (ст. 254).

З прийняттям зазначених кримінально-правових норм з'явилося чітке визначення в законі кола злочинів проти довкілля, що відповідає актуальності його охорони та дозволяє побудувати ці норми у систему, сприяє забезпеченню єдності в підходах до криміналізації та педалізації посягань у сфері екології. Головною їх функцією є охорона довкілля та забезпечення екологічної безпеки як умови нормального існування та життєдіяльності людини³.

Також для розробки та використання окремих методик розслідування екологічних злочинів необхідно враховувати класифікацію та систему екологічних деліктів, що передбачені відповідними нормами глави «Адміністративні правопорушення в галузі охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії та культури» КпАП.

Екологічний злочин можна визначити як посягання на передбачений законом режим використання природних ресурсів, охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки, а також дії, що заподіюють шкоду довкіллю чи здоров'ю людини або створюють загрозу такого заподіяння.

Екологічні злочини можна класифікувати за такими групами.

Перша група включає злочини, скоєнні злочинним, організованими групами, окремими особами шляхом незаконного корисливого вилучення об'єктів тваринного чи рослинного світу, корисних копалин.

Друга група – злочини, скоєні службовими, спеціально уповноваженими іншими особами шляхом забруднення атмосферного повітря, водних об'єктів, землі.

Третю групу складають злочини, скоєні службовими, спеціально уповноваженими, іншими особами шляхом знищення (пошкодження) лісових масивів, рибних запасів, територій, взятих під охорону держави.

Четверта група – злочини, скоєні службовими, спеціально уповноваженими, іншими особами шляхом порушення встановлених правил екологічної безпеки.

Тепер розглянемо детальніше криміналістичну характеристику екологічних злочинів.

Необхідно зазначити, що криміналістична характеристика – поняття порівняно нове, недостатньо розроблене. Разом із тим криміналістична характеристика, за визначенням більшості учених-криміналістів (Р. С. Белкін, А. Н. Васильєв, І. Ф. Герасимов, В. Г. Танасевич та ін.), є основою конструювання ефективних методик розслідування.

Сутність криміналістичної характеристики полягає в тому, що вона розглядається як система, що містить ознаки і дані про закономірні зв'язки слідів, які виражені відповідним ступенем вірогідності, встановленою на підставі узагальнення даних матеріалів кримінальних справ, та апробованих слідчою практикою. Такі дані складають основу для побудови систем типових версій, які використовуються для при вирішенні конкретних слідчих завдань, висуненні робочих версій. У криміналістиці вживались заходи щодо розробки систем визначення характерних особливостей особи, яка вчинила злочин, на підставі аналізу типових слідів, особливостей обстановки в аналогічних випадках⁴.

Розробка криміналістичної характеристики екологічних злочинів тісно пов'язана з їх класифікацією та базується на широкій системі екологічного законодавства.

Відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки в Україні регулюються ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», земельним, водним, повітряним кодексом, кодексом України про надра, ЗУ «Про охорону атмосферного повітря», ЗУ «Про гідрометеорологічну діяльність», ЗУ «Про радіочастотний ресурс», ЗУ «Про тваринний світ», ЗУ «Про рослинний світ» та іншими нормативними актами.

Предметом злочинного посягання є природні ресурси, тобто сукупність об'єктів і систем живої і не живої природи, компоненти природного середовища, що оточують людину, які використовуються в процесі суспільного виробництва для задоволення матеріальних і культурних потреб людини і суспільства.

Природні ресурси класифікують за різними критеріями:

- за приналежністю до тих чи інших компонентів природи (мінеральні, кліматичні, лісові, водні тощо);
- за можливістю відтворення в процесі використання (вичерпні – земельні, лісові, водні; невичерпні – сонячні, енергетичні, кліматичні).

Природними ресурсами є землі, земельні ресурси, надра, води, повітряний простір, атмосферне повітря, клімат, радіочастотний ресурс, тваринний і рослинний світ, альтернативні джерела енергії.

Специфічним об'єктом злочинного зазіхання є життя і здоров'я людини.

Спосіб вчинення злочину проявляється у таких діях

1) порушення встановлених правил. Так, відповідно до кримінального кодексу можна виділити такі злочини:

– ст. 236 ККУ – порушення правил екологічної безпеки, що проявляється у дії або бездіяльності, які пов'язані з невиконанням вимог відповідних норм, правил (екологічних нормативів та/або екологічних стандартів), що визначають допустимі рівні негативного впливу на довкілля та неправомірного використання природних ресурсів.

– ст. 240 ККУ – порушення правил охорони надр, що проявляється у невиконанні правил охорони надр, а також вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, псування родовищ корисних копалин; знищенні або пошкодженні спостережних режимних свердловин підземних вод, а також маркшейдерських і геодезичних знаків; порушенні вимог законодавства щодо раціонального використання родовищ корисних копалин, тощо.

– ст. 242 ККУ – порушення правил охорони вод, тобто дія або бездіяльність, що пов'язана, зокрема, з невиконанням встановлених нормативно-правовими актами екологічних стандартів та нормативів у галузі охорони вод, а саме, недотримання водокористувачем встановлених нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин та встановлення лімітів збору води, тощо.

– ст. 247 ККУ – порушення законодавства про захист рослин, тобто недотримання технологій вирощування рослин, захисту рослин від шкідливих організмів, недотримання регламентів зберігання, транспортування рослин, тощо.

– ст. 251 ККУ – порушення ветеринарних правил, може бути вчинене як діями, так і бездіяльністю особи: реалізацією хворих тварин, заражених продуктів і сировини тваринного походження на сільськогосподарському ринку, нежиття заходів щодо запобігання і ліквідації інфекційних захворювань тварин, тощо⁵.

Специфічними слідами порушень правил екологічної безпеки є те, що вони виявляються в документах, технологічному процесі, негативних змінах у довкіллі, негативних змінах стану здоров'я населення, тощо. Наслідками злочинних дій або бездіяльності зазначених осіб є спричинення: техногенних аварій, екологічних катастроф, загибелі або масового захворювання населення, екологічного забруднення значних територій, інших тяжких наслідках для довкілля.

Типовими способами порушення встановлених правил екологічної безпеки є порушення порядку проведення експертизи під час проектування, будівництва, реконструкції, введення в експлуатацію, експлуатації

та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів; порушення встановлених правил проведення відновлюваних робіт на території, що зазнала екологічного забруднення; порушення ветеринарних правил, тощо⁶.

2) ухилення від дотримання встановлених правил.

Ухилення – це непроведення (нездійснення) дій щодо усунення або ліквідації наслідків екологічного забруднення, обов'язкових у відповідності з вимогами чинного законодавства або рішеннями уповноважених органів.

Ухилення може полягати у непроведенні відповідних заходів; знищенні або приховуванні матеріалів, техніки, засобів, устаткування машин і механізмів, необхідних для ефективного ліквідації шкідливих для довкілля наслідків, не відданні відповідних наказів, розпоряджень або вказівок; залишенні місця події без відповідного дозволу; приховування інформації, тощо.

Як приклад можна навести ст. 237 ККУ – невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення, ст. 238 ККУ – приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення.

3) забруднення екологічного об'єкта:

– ст. 239 ККУ – забруднення або псування земель. Забруднення земель – це накопичення в ґрунтах або ґрунтових водах внаслідок діяльності людини пестицидів, важких металів, радіонуклідів та інших речовин, вміст яких значно перевищує природний фон на даних землях, що призводить до їх кількісних або якісних змін.

– ст. 241 ККУ – забруднення атмосферного повітря. Відповідно до п. 4 ст. 1 ЗУ «Про охорону атмосферного повітря» під забрудненням атмосферного повітря розуміють змінення складу і властивостей атмосферного повітря в результаті надходження або утворення в ньому фізичних, біологічних факторів і (або) хімічних сполук, що можуть несприятливо впливати на здоров'я людини та стан навколишнього природного середовища.

– ст. 243 ККУ – забруднення моря. Відповідно до підпункту 2.15 п. 2 Державних санітарних правил і норм скидання з суден стічних, баластних вод і сміття у водоймища ДСанПН 199-97, затверджених наказом МОЗ від 9. 07.1997 № 199 під забрудненням моря розуміють привнесення людиною безпосередньо чи побічно речовин, мікроорганізмів у морське середовище, включаючи гирлові райони рік, які призводять або можуть призвести до згубних наслідків; завдати шкоди живим ресурсам та життю в морі; погіршити якість морської води та умов відпочинку⁷.

Специфіка способів забруднення даних природних об'єктів полягає в тому, що вони взаємопов'язані із засобами забруднення.

Місцем скоєння даних злочинів є територія, на якій службові, спеціально уповноважені, інші особи вчинили протиправні дії (бездіяльність) і територія, на якій виявили наслідки такої злочинної діяльності, тобто територія забруднення природних об'єктів.

Специфіка слідів досліджуваних злочинів полягає в тому, що, як правило, вони виявляються в документах, технологічному процесі, на механізмах і устаткуванні, у негативних змінах об'єктів навколишнього природного середовища. Окрему групу слідів становлять сліди на тілі людини, в її організмі у вигляді хворобливих змін⁸.

4) знищення екологічного об'єкта:

– ст. 245 ККУ – знищення або пошкодження лісових масивів, тобто негативний вплив на об'єкти природи, який виключає можливість їх цільового використання та виконання ними своїх функцій внаслідок повної їх непридатності.

– ст. 252 ККУ – умисне знищення або пошкодження територій взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду, тобто приведення території чи об'єкта непридатності з втратою можливості відновлення.

Згідно із статистичними даними Департаменту інформаційних технологій МВС України найбільш розповсюдженими є злочини, передбачені ст. 246 ККУ – незаконна порубка лісу та ст. 249 ККУ – незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом.

Специфіка слідів досліджуваних злочинів полягає в тому, що, як правило, вони виявляються в документах та негативних змінах об'єктів навколишнього природного середовища. Оскільки, як приклад, небезпечність незаконної порубки лісу полягає не тільки в завданні шкоди лісовим насадженням, але й у тому, що це призводить до інших негативних явищ екологічного характеру – ерозії ґрунтів, виснаження річок, погіршення умов існування представників тваринного світу та життя людини⁹.

Слідова картина екологічних злочинів більш різноманітна, ніж у інших злочинів. Тут зустрічається вся сукупність можливих матеріальних та ідеальних слідів, оскільки в механізмі події беруть участь люди і речі, які, взаємодіючи, створюють як ідеальні пам'яті, так і матеріальні сліди-предмети, сліди-відображення, сліди-речовини.

Слідову картину складають:

1) ділянки відкритої і закритої місцевості, де безпосередньо вчинені злочини, верстати, агрегати, оголодження, вибухонебезпечні предмети, піднімальні механізми;

2) вимірювальні прилади, пульти і щити управління, трубопроводи, заглушки, вентилі;

3) сировина, інструменти, транспортні засоби;

4) матеріальні сліди, вибуху, руйнування, пожежі, катастрофи, обвалу, сліди рук, ніг, транспортних засобів, механізмів, сліди-предмети, сліди-речовини;

5) трупи людей, тварин їх частини, тілесні ушкодження, що утворюються в результаті вчинення злочину;

б) документи, в яких зазначаються розпорядження про певну роботу, обслуговування механізмів, що надає можливість перевірити законність проведених дій.

Тепер розглянемо особу злочинця.

У ст. 66 КУ зазначається, що кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки.

Також, відповідно до ст. 12 ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища» громадяни України зобов'язані берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища; здійснювати діяльність з додержанням вимог екологічної безпеки, інших екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів; не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів¹⁰.

Але, на жаль, людство в цілому виявилось недостатньо організованим для того, щоб не руйнувати природу і зберігати умови, в яких воно могло б благополучно і необмежено довго розвиватись.

Отже, особа злочинця – це, як правило, посадова особа, що займається плануванням і використанням природних ресурсів. Це керівники підприємств, державні діячі, наділені владними повноваженнями охороняти природу і використовувати її ресурси в соціальній діяльності. Відповідно до статистичних даних, 85 % від загальної кількості осіб, які притягувались до кримінальної відповідальності за забруднення природних об'єктів, складають особи, спеціально уповноважені дотримувати норм екологічного законодавства. Також це приватні фізичні особи, що здійснюють свої потреби з порушенням встановлених правил.

Отже, як бачимо, розробка криміналістичної характеристики екологічних злочинів тісно пов'язана з їх класифікацією та базується на широкій системі екологічного законодавства.

І тому для вдосконалення боротьби із злочинністю проти довкілля необхідно детально розробити криміналістичну класифікацію екологічних злочинів, з'ясувати та розробити типові способи вилучення, забруднення, знищення природних об'єктів, порушення правил екологічної безпеки, проаналізувати типові слідчі ситуації і на цій підставі розробити та вдосконалити криміналістичну характеристику екологічних злочинів та основні положення їх розслідування.

¹ Конституція України від 28.06.1996 року. – Ст. 16.

² Екологічне право України. Академічний курс: Підручник / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – С. 7-8.

³ Пономаренко Г. О., Нікітенко О. І., Поліщук Г. С., Костенко К. Т., Крючек С. В. Особливості кваліфікації, розслідування та запобігання злочинам проти довкілля. – Херсон: Видавець О. М. Чуєв, 2007. – С. 6-9.

⁴ Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений / В. К. Лисиченко, В. И. Гончаренко, М. В. Салтевский. – К.: Выща шк., Головное изд-во, 1988. – С. 417-418.

⁵ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, С. В. Фесенка. – К.: Дакор, 2008. – С. 824-830.

⁶ Пономаренко Г. О., Нікітенко О. І., Поліщук Г. С., Костенко К. Т., Крючек С. В. Особливості кваліфікації, розслідування та запобігання злочинам проти довкілля. – Херсон: Видавець О. М. Чуєв, 2007. – С. 5-6.

⁷ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, С. В. Фесенка. – К.: Дакор, 2008. – С. 832-837.

⁸ Книженко С. О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів: Автореф. дис... канд. юр. наук: 12.00.09 / Харківський нац. ун-т внутрішніх справ. – Х., 2006. – С. 6-7.

⁹ Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25.06.1991 року.

Резюме

Дана стаття присвячена дослідженню актуальних проблем криміналістичної характеристики екологічних злочинів. У статті наведена класифікація екологічних злочинів, досліджується її криміналістична характеристика. Також аналізується предмет злочинного посягання, спосіб вчинення злочину, місце скоєння даних злочинів та особа злочинця.

Ключові слова: криміналістична характеристика, екологічні злочини, слідова картина, предмет злочинного посягання, спосіб вчинення злочину, особа злочинця.

Резюме

Даная статья посвящена исследованию актуальных проблем криминалистической характеристики экологических преступлений. В статье приведена классификация экологических преступлений, исследуется ее криминалистическая характеристика. Также анализируется предмет преступного посягательства, способ совершения преступления, место совершения данных преступлений и личность преступника.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, экологические преступления, предмет преступного посягательства, способ совершения преступления, личность преступника.

Summary

This article is dedicated to illumination of perennial problems of criminal character of ecological crime. In the article we have propounded a classification of ecological crimes, we investigate its criminal character, also an object of criminal encroachment is analyzed, method with which the crime was committed, the venue of the crime and the identity of the criminal.

Key words: criminal characteristic, ecological crimes, object of criminal encroachment, method with which the crime was committed, the venue of the crime, the identity of the criminal.

Отримано 21.04.2010

Т. В. ВОЛОЩУК

Тарас Васильович Волощук, начальник юридичного відділу Державного вищого навчального закладу «Українська академія бізнесу та підприємництва»

ВИМОГИ ДО ОБ'ЄКТІВ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ПОРТРЕТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

З метою встановлення особи невідомих злочинців, невпізнаних трупів, свідків, підозрюваних, громадян, що зникли безвісти, фактів належності документів, які посвідчують особу, та інших фактичних обставин, що мають значення для розслідування кримінальної справи, призначають криміналістичне портретне дослідження. Предметом такого дослідження є розпізнання (діагностика) і встановлення тотожності особи за ознаками зовнішності.

Кількість випадків призначення портретної експертизи з кожним роком збільшується. Якщо впродовж декількох попередніх років в Україні її призначали лише в одиничних випадках (питання, що можна було вирішити за допомогою проведення портретної експертизи, встановлювали шляхом проведення допиту свідків, техніко-криміналістичним дослідженням документів, тощо). Така «заміна» портретної експертизи пояснюється труднощістю її проведення, наявністю суб'єктивізму при оцінці результатів дослідження та формулюванні висновків. То за останні роки портретна експертиза призначається все частіше. Це зумовлено широким застосуванням апаратури спостереження та фіксації зображення (у відділеннях банків, банкоматах, вхідних дверях житлових будинків, пристроях спостереження за дорожнім рухом).

Головним питанням, що ставиться на вирішення портретної експертизи, є: «Чи зображена на певному знімку конкретна особа (чи одна й та ж особа зображена на представлених на дослідження об'єктах)?».

Надати відповідь на поставлене питання неможливо без позитивного висновку експерта, що надані на дослідження зображення придатні для ідентифікації. Саме тому питання якості матеріалів, що надаються на експертне дослідження, набуває важливого значення.

Питання вимог до об'єктів криміналістичного портретного дослідження знаходило своє відображення у працях криміналістів лише висвітленні послідовності проведення попередньої стадії портретної експертизи. Окремо криміналістами воно не досліджувалось. Крім того, з моменту здійснення фахівцями досліджень відбулись суттєві зміни технічного стану засобів фіксації зображення. Дослідження автора базувалось на здобутках таких вчених як І. В. Борисенко, Ю. П. Дубягін, А. М. Зінін, С. О. Когут, І. В. Мартиненко, Р. П. Марчук, О. М. Могильников, В. А. Снетков, В. Ю. Шепітько та ін.

Визначити коло вимог до об'єктів криміналістичного портретного дослідження – було основною метою при написанні даної статті.

Успіх криміналістичного дослідження залежить від ретельності підготовки та якості направлених матеріалів.

Матеріали, що направляються на криміналістичне дослідження, повинні відповідати таким вимогам як достовірність, відповідність, повнота та доброякісність¹. Зазначені принципи повною мірою стосуються й об'єктів портретного дослідження.

Достовірність матеріалів забезпечується виконанням процесуальних правил вилучення та оформлення фотопортретів та інших об'єктів, які направляються на криміналістичну портретну експертизу. Під достовірними розуміють матеріали, вилучені та направлені на експертизу з дотриманням всіх процесуальних норм і правил, що виключають їх підміну, фальсифікацію, плутанину в назві чи відношенні до справи. Для цього фотокартки на зворотній стороні підписуються, напис засвідчується слідчим чи оперативним працівником і печаткою органу, що проводить розслідування. Череп та інші речові докази (плівки, зліпки, предмети одягу і т.д.) упаковуються у ящику, який опечатується і на який наносяться засвідчуючі надписи.

Згідно вимог *відповідності* матеріалів, зображення, що будуть порівнюватися, повинні бути однаковими. Бажано, щоб обличчя на знімках були сфотографовані за однакових умов (поза, освітлення, мімічний стан). Значний віковий розрив сфотографованих осіб буде перешкоджати успішному ідентифікаційному